

**KO'PRIK QURILISH SOHASIDA BYUDJET MABLAG'LARINI O'ZLASHTIRISH
BILAN BOG'LIQ JINOYATLARNI TERGOV QILISHNI TAKOMILLASHTIRISH**

Shodliqov Farxod

O'zbekiston Respublikasi Huquqni muhofaza qilish akademiyasi 2-kurs magistranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada ko'prik qurilish sohasida byudjet mablag'larini o'zlashtirish bilan bogliq jinoyatlarni tergov qilishni takomillashtirish masalalari misollar asosida ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: Ko'prik, infratuzilma, AQSH, Kanada, Buyuk Britaniya, Germaniya, Yaponiya.

Rivojlangan davlatlar tajribasi shuni ko'rsatadiki, ko'prik qurilishi kabi yirik infratuzilma loyihalarida korrupsiya, talon-toroj va mablag'larni o'zlashtirish xavfi yuqori bo'lgani sababli loyihalarni rejalashtirish bosqichidan tortib yakuniy foydalanishga topshirilish jarayonigacha kuchli nazorat mexanizmlari joriy etilgan. AQSH, Kanada, Buyuk Britaniya, Germaniya va Yaponiya kabi davlatlarda ko'prik qurilishi davlat nazoratining alohida segmentini tashkil etadi. Ushbu mamlakatlarda tender jarayonlari, smeta xarajatlarini tekshirish, pudratchilar faoliyatini monitoring qilish, audit tizimini mustaqil tartibda yuritish hamda loyiha boshqaruvining har bir bosqichida shaffoflikni ta'minlash asosiy ustuvor tamoyil deb hisoblanadi.

AQSHda infratuzilma loyihalarini nazorat qilishning asosiy mexanizmlaridan biri bu — GAO (Government Accountability Office) bo'lib, u federal byudjetdan moliyalashtiriladigan ko'prik va yo'l qurilishi loyihalarining maqsadli sarflanishini tekshiradi. GAO tender jarayonlaridagi baholash mezonlari, pudratchilarning malakasi va smeta bo'yicha xarajatlarning asoslanganligini solishtiradi, real qurilish natijalari va hujjatlarda ko'rsatilgan ko'rsatkichlar o'rtasidagi tafovutlarni aniqlaydi⁶. Bundan tashqari, OIG (Office of Inspector General) har bir federal agentlikda mavjud bo'lib, ular poraxo'rlik, manfaatlar to'qnashuvi va o'zlashtirishga oid holatlarni tergov qiladi. Kutilgan xarajatlar bilan real xarajatlar o'rtasidagi farq, qurilish materiallarining sifati, ish hajmlarining sun'iy oshirilishi kabi holatlar OIG tekshiruvlarining asosiy obyekti hisoblanadi⁷. AQSH Adliya vazirligining (DOJ) korrupsiya bo'yicha maxsus bo'limi tender firibgarligi, pudratchilar o'rtasidagi yashirin kelishuvlar va "kickback" sxemalarini fosh etish bilan shug'ullanadi. Buyuk Britaniyada infratuzilma loyihalarining moliyaviy intizomini ta'minlashda National Audit Office (NAO) muhim rol o'ynaydi. NAO davlat xaridlarida shaffoflikni oshiruvchi ochiq ma'lumotlar tizimidan (open data procurement) keng foydalanadi. Ko'prik qurilishida smeta oshirilishi, qo'shimcha xarajatlar uchun sun'iy asos yaratish, loyiha muddatini asossiz cho'zish kabi korrupsion xavflar risk-baholash metodologiyasi asosida erta

⁶ Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD). Infrastructure Anti-Corruption Toolbox Handbook. Paris: OECD, 2023.

⁷ OECD. Building the evidence for OECD Integrity and anti-corruption agenda: the current situation and avenues for future analysis. Paris: OECD, 2020.

aniqlanadi⁸. NAO shuningdek "Value for Money" konsepsiyasiga o'zgacha e'tibor berib, har bir funt sterling sarfi uchun maksimal ijtimoiy-foydaviy natija olinishi kerakligini ta'kidlaydi.

Germaniyada infratuzilma loyihalarini audit qilishni Federal Court of Audit (Bundesrechnungshof) amalga oshiradi. Ushbu tashkilot qurilish jarayonlarining barcha bosqichlarini tekshiradi: pudratchilar tanlovining halolligi, narxlar shakllanishi, materiallar sifatining smetaga mosligi hamda yakuniy obyektning texnik holati baholanadi. Germaniyada "anti-corruption compliance program" majburiydir, ya'ni har bir yirik qurilish pudratchisi ichki korrupsiyaga qarshi siyosatga ega bo'lishi shart⁹. Bundan tashqari, davlat buyurtmalarida "two-envelope tendering" tizimi qo'llanadi: birinchi konvert—texnik takliflar, ikkinchi konvert—narx takliflari. Bu narx bilan sifatning sun'iy bog'lanib ketishini oldini oladi.

Kanadada ko'prik qurilishidagi mablag'lar sarfi Public Procurement Integrity Review doirasida monitoring qilinadi. Ushbu tizim loyihalar bo'yicha barcha kontraktlar, xarajatlar, o'zgarish buyruqlari (change orders), qo'shimcha smetalar va to'lovlar bo'yicha ochiq online reyestr yuritadi. Har bir fuqaro real vaqt rejimida ma'lumotni ko'rishi mumkinligi korrupsiya xavfini keskin kamaytiradi¹⁰. Yaponiya esa "Total Quality Management" tamoyillariga asoslangan infratuzilma boshqaruvi bilan ajralib turadi. Har bir yirik obyekt bo'yicha mustaqil texnik ekspertlar guruhi (senmonka) sifat nazorati va real xarajatlarni tekshiradi.

UNCACning 9-moddasi davlat xaridlari, smeta tuzish va infratuzilma loyihalarini amalga oshirishda korrupsiya xavfini minimallashtirish bo'yicha xalqaro talablarni belgilaydi. Bunda davlatlar tenderlarni elektron platformalarda o'tkazish, pudratchilar ma'lumotlarining ochiqligi, hujjatlarning tekshiriluvchanligi, manfaatlar to'qnashuvi bo'yicha deklaratsiyalar topshirilishini taqozo etadi¹¹. Shuningdek, yangi modellar — "asset recovery", "cross-border investigation", "international cooperation" ko'prik qurilishi jinoyatlarini tez fosh etishda qo'llanadi.

Transparency Internationalning "Construction Sector Corruption Risk Maps" tizimi qurilishdagi risk omillarini 4 asosiy blokka bo'ladi:

1. tender jarayonlari;
2. smeta va narx shakllanishi;
3. qurilishning texnik sifati;
4. yakuniy qabul qilish jarayoni.

Ushbu xarita yordamida mamlakatlar o'z infratuzilma loyihalarining "korrupsion xaritasini" tuzadi, qaysi bosqichda o'zlashtirish ehtimoli kattaroq ekani aniqlanadi. Shuningdek, TI "CoST – Infrastructure Transparency Initiative" global loyihasi orqali ko'prik qurilishida 40 dan ortiq davlatlarda ochiqlik, audit va monitoring

⁸ United Nations Convention against Corruption (UNCAC). New York: United Nations, 2005.

⁹ Transparency International (TI). Overview of corruption and anti-corruption in infrastructure development (Helpdesk Answer). 2023.

¹⁰ TI. Infrastructure Corruption Risk Assessment Tool (ICRAT). Melbourne: Transparency International Australia, 2022.

¹¹ World Bank / Global Reports. Enhancing Government Effectiveness and Transparency: The Fight Against Corruption. Washington, DC: World Bank, 2020. URL: <https://documents1.worldbank.org/curated/en/235541600116631094/pdf/Enhancing-Government-Effectiveness-and-Transparency-The-Fight-Against-Corruption.pdf>

standartlarini joriy etgan.¹² Umuman olganda, rivojlangan mamlakatlar tajribasi shuni ko'rsatadiki, ko'priklarni qurilishida korrupsiya va o'zlashtirishga qarshi kurash uchun pog'onali tizim orqali amalga oshiriladi:

— oldini olish (preventive mechanisms): tender shaffofligi, ochiq ma'lumotlar, integritet pakti;

— aniqlash (detective mechanisms): mustaqil audit, risk-baholash, raqamli monitoring;

— javobgarlikka tortish (punitive mechanisms): jinoyat ishi qo'zg'atish, moliyaviy jazolar, pudratchi ro'yxatdan chiqarilishi. Natijada, ushbu mexanizmlar korrupsiya xavflarini kamaytiradi, davlat xaridlari shaffofligini oshiradi, ko'priklarning texnik xavfsizligini ta'minlaydi hamda byudjet mablag'larining maqsadli sarflanishini kafolatlaydi. Infratuzilma qurilishining murakkabligi, smetalar hajmi kattaligi va pudratchilar soni ko'pligi korrupsion sxemalar uchun eng qulay sharoit yaratishi mumkin. Ammo rivojlangan davlatlar tajribasidagi qat'iy audit tizimlari, xalqaro standartlar, risk-baholash modellarini O'zbekiston sharoitiga moslashtirish ko'priklarni qurilishida o'zlashtirishni erta aniqlash va oldini olishda samarali bo'ladi.

Yirik ko'priklarni qurilishlarida eng keng tarqalgan korrupsion sxema — bu tender qiymatini sun'iy oshirish, material sifatini pasaytirish va subpudratchilar orqali mablag'larni "bo'lib-bo'lib chiqarish" mexanizmidir. Rivojlangan davlatlar aynan shu sababli mustaqil audit organlari, texnik ekspertiza, narx shakllanishi bo'yicha ochiq ma'lumotlar tizimi va shubhali to'lovlarni aniqlash uchun analitik modellarni majburiy joriy qilgan. Ayrim davlatlarda qo'shimcha ravishda "integritet pakti", "komplayens siyosati", manfaatlar to'qnashuvi deklaratsiyasi va suiste'molchilikning oldini oluvchi ichki audit tizimlari joriy qilingan. Zamonaviy raqamli texnologiyalar smeta oshirilishi va o'zlashtirish holatlarini aniqlashda alohida ahamiyatga ega. Masalan, BIM (Building Information Modeling) texnologiyasi — bu qurilishning raqamli modeli bo'lib, unda loyiha smetasi, materiallar hajmi, ish grafigi va real bajarilgan ishlar solishtiriladi. BIM orqali sun'iy ravishda oshirilgan hajmlar, ortiqcha material yozuvi, smetadagi noto'g'ri hisob-kitoblar va texnik parametrlarning mos kelmasligi aniq ko'rinadi. Shu sababli, Koreya, Yaponiya, Norvegiya, Kanada kabi davlatlar BIM'ni majburiy standartga aylantirgan.

Xulosa qilib aytganda, rivojlangan davlatlar ko'priklarni qurilishida smeta oshirilishi va o'zlashtirishni aniqlash uchun tarixiy tajribaga asoslangan prognozlash (Flyvbjerg), ilmiy meta-tahlillar (Shrestha & Chan), real vaqt monitoringi, mustaqil audit, BIM, dron-monitoring, GPS/Rfid, AI/Big Data va blokcheyn kabi ilg'or texnologiyalardan kompleks foydalanadi. Bu esa korrupsion sxemalarning oldini olish, mablag'larning maqsadli sarflanishi va ko'priklarning texnik xavfsizligini ta'minlashda muhim omil bo'lib xizmat qiladi.

¹² OECD. Anti-Corruption and Integrity Outlook 2024. Paris: OECD Publishing, 2024. URL: https://www.oecd.org/en/publications/anti-corruption-and-integrity-outlook-2024_968587cd-en.html

Rivojlangan davlatlarning jinoyatlarni tergov qilish tizimi, ayniqsa infratuzilma — ko'prik qurilishi kabi yirik obyektlarda talon-toraj holatlarini fosh etish bo'yicha qo'llaydigan kriminalistik metodlari o'zining kompleks yondashuvi va yuqori samaradorligi bilan ajralib turadi.

Bunday usullar moliyaviy oqimlar, texnik ko'rsatkichlar, pudratchilar faoliyati va qurilish jarayonlarining butun siklini qamrab oladi. Xorijiy tajribani tahlil qilish O'zbekiston sharoitida ham samarali mexanizmlar yaratish uchun muhim amaliy asos bo'lib xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Ahmedov, M.J. Qurilish sohasidagi korrupsiya holatlari:tahlil va yo'llari,- Toshkent, 2020.
2. Lebedev, Y. M. Qurilish sohasidagi jinoyatlarni tergov qilish metodlari. – Moskva, 2020.
3. Gerber, E. T. Qurilish loyihalarida moliyaviy tahlil va xato sarflanishni aniqlash. – Myunxen, 2020.
4. Xarris, L. M. Qurilish loyihalarida korruosiya holatlariga qarshi strategik yondashuvlar. – Chikago, 2020.